

Eesti kirjakeele juured raamatuaasta taustal

Karl Pajusalu

Eesti ja Liivimaa viissada aastat tagasi

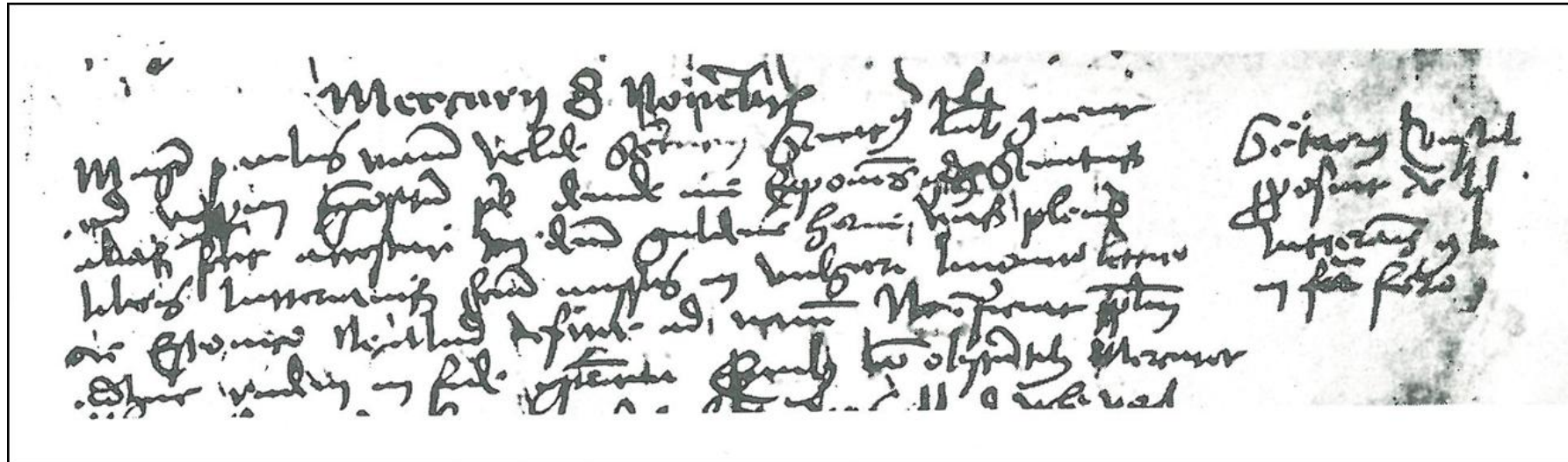
Vana Liivimaa

Eesti ja Läti tänapäeval

Liivi, läti ja eesti raamatute esmamaining (1525)

..vasz plenu[m] libris lutterianisz ecia[m] missis in vulgari liuonico lettico ac estonico..

Vrd Henriku Liivimaa Kroonika: ***Lyvones, Letti et Estones***

Raamat, kiri ja grammatika merevaigutee keeltes

(Pajusalu@Pajusalu 2025 in Egey, Puszta (eds.) „The formation of literary standards in the languages of the amber road region“ (Badaczony, Sárospatak)

Keel	<i>raamat</i>	<i>kiri</i>	<i>kirjakeel</i>	<i>Piibel</i>	<i>grammatika</i>
eesti	<i>raamat</i>	<i>kiri</i>	<i>kirjakeel</i>	<i>Piibel, Pühakiri</i>	<i>grammatika</i>
liivi	<i>rōntōz</i>	<i>kēra</i>	<i>kērakēļ</i>	<i>Bībōļ, Pivākēra</i>	<i>gramatik</i>
läti	<i>grāmata</i>	<i>raksts, vēstule</i>	<i>rakstu valoda</i>	<i>Bībele, Svētie Raksti</i>	<i>gramatika</i>
latgali	<i>gruomota</i>	<i>roksts, viestule</i>	<i>rokstu volūda</i>	<i>Beibele, Svātī Roksti</i>	<i>gramatika</i>
leedu	<i>knyga</i>	<i>raštas, laiškas</i>	<i>rašomoji kalba, rašytinė kalba</i>	<i>Biblija, Šventasis Raštas</i>	<i>gramatika</i>
poola	<i>książka</i>	<i>pismo, list</i>	<i>język pisany</i>	<i>Biblia</i>	<i>gramatyka</i>
tšehhi	<i>kniha</i>	<i>psaní, dopis</i>	<i>psaný jazyk</i>	<i>Bible</i>	<i>gramatika</i>
slovaki	<i>kniha</i>	<i>písanie, list</i>	<i>písaný jazyk</i>	<i>Biblia</i>	<i>gramatika</i>
ungari	<i>könyv</i>	<i>levél, irás</i>	<i>írott nyelv, irodalmi nyelv</i>	<i>Biblia, Séntírás</i>	<i>nyelvtan, grammatika</i>
soome	<i>kirja</i>	<i>kirja, kirje</i>	<i>kirjakieli</i>	<i>Raamattu</i>	<i>kielioppi</i>

Raamatu ja kirjakeele aasta sündmusi Ungaris

„Eesti ja liivi kirjakeele areng. Seminar eesti- ja liivikeelse raamatu 500. aastapäeva auks“
(Budapesti ELTE ülikoolis 27. mail 2025)

Konverents „The Formation of Literary Standard in the Languages of the Amber Road Region“
(Badaczonyis 28.-31. mail 2025)

Eesti-Läti ühiskonverents „500 years of Latvian and Estonian books and written Languages“ Läti rahvusraamatukogus Riias 23.-24. mail

- Karl Pajusalu, Pēteris Vanags: *500 years of Estonian and Latvian written languages: similarities and differences*
- Jüri Viikberg: *What kind of Lexicon is „Deutsche Lehnwörter im Estnischen“*
- Karl Pajusalu: *Regionality in Old Written Estonian*
- Axel Jagau: *An exercise in pronunciation: The Low German loanwords of Estonian*
- Aivar Põldvee: *“Young Estonians” at the end of the Swedish period.*
- Annika Viht: *The pietistic turn in the history of written Estonian*
- Valts Ernštreits: *The path towards literary Livonian*
- Uldis Balodis: *Writing Lutsi and other Finnic varieties of Latvia*
- Madis Jürviste: *Occupational terms and societal roles in early Estonian lexicography: applying large language models to historical lexicography research*
- Kristiina Ross: *Databases and dictionary of older Estonian Bible translations (1600-1739)*
- Külli Habicht, Külli Prillop: *Exploring the history of Written Estonian: The corpus and dictionaries of early texts*

The first words (1225–1227)

Heinrici Chronicon Livoniae

draugum

desubtus foditur. Russinus interea de castri summitate Bertoldum magistrum de Wenden^h, draugum² suum, id est consocium, alloquitur, tollens galeam de capite et inclinans de munitione, pacis ac familiaritatis¹ pristinae verba proponens. Et subito a

Laula! Laula! Pappi

tormentis cruciaverunt⁵. Cum enim in celum intentus orationum suarum ad Dominum cum scolare suo funderet laudes et gratiarum ageret actiones, ipsi caput et dorsum utriusque clavis suis percucientes, irridebant dicentes: 'Laula! Laula! Pappi'⁶, secundum quod scriptum est: *Supra dorsum meum fabricaverunt peccatores. Sed Dominus iustus concidet cervices eorum*, sicut infra dicetur⁷. Post hec⁸ acuentes ligna dura et

Vanimad Eesti ja Läti raamatud

Latvian 16th century tradition
(*Enchiridion*, 1586)

Wuiffe Thews/ erkant ho Deb=
bes. Sweetytz thope tows waerdtez.
Enakas mums touwe walstibe.

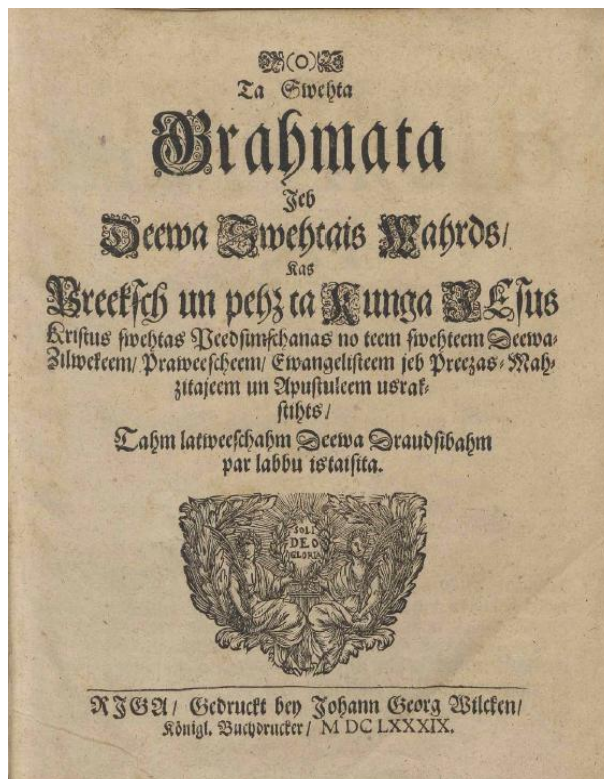
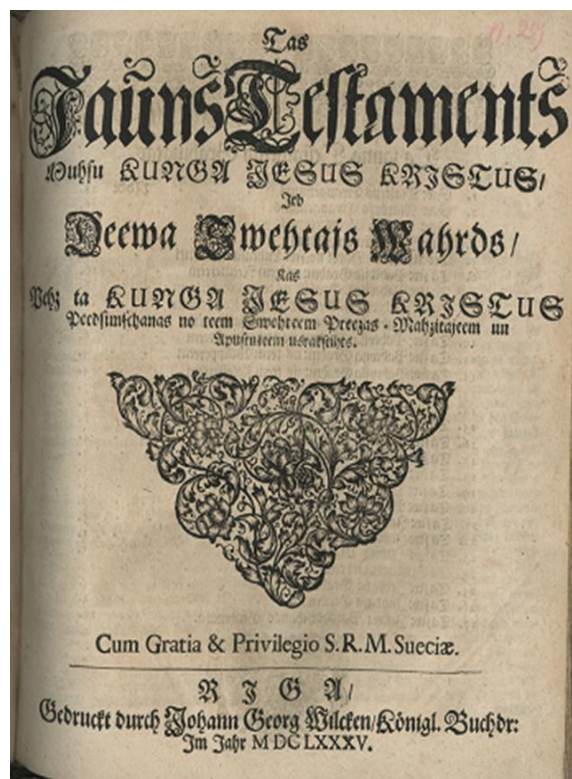
Tows praetcz notefe / ka erkant Deb=
bes/ tha aridtezan wuerffon semmes.
Wuiffe deniske mayse dode nuns scho=
den. Unde pammet mums musse parr a=

Wandradt-Koell catechism (1535)

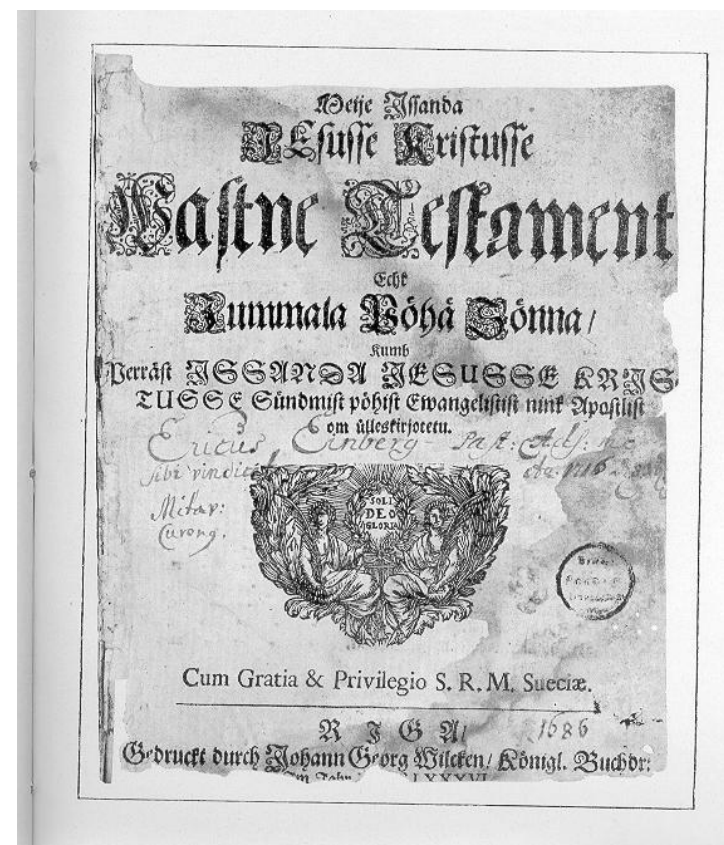
tussen / ayal / **r**ysty peelee podwo /
era surnut **n**ynck mahamattet /
Allaspette 8 astnut pörkwhaw=
da / kolmandel peywel yelles **ü**l=
les töysnut neyst surnust / **ü**lles
mennut taywas / ystup **J**umalan
tema taywa**y**ssan keikewegkewen
parambal kedel / **n**ynck kust
tema yelles tullem**a** sap sundma

Esimesed läti ja eesti trükitud testamendid

Ta Swehta Grahmata (1685–1694)

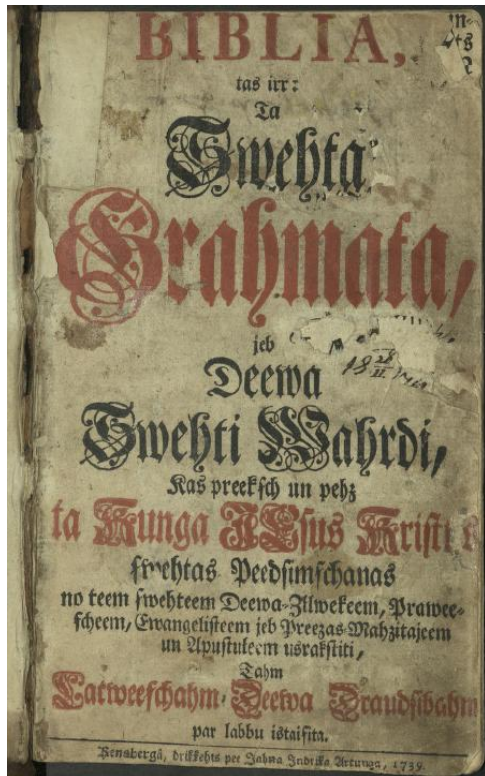

Wastne Testament (1686)

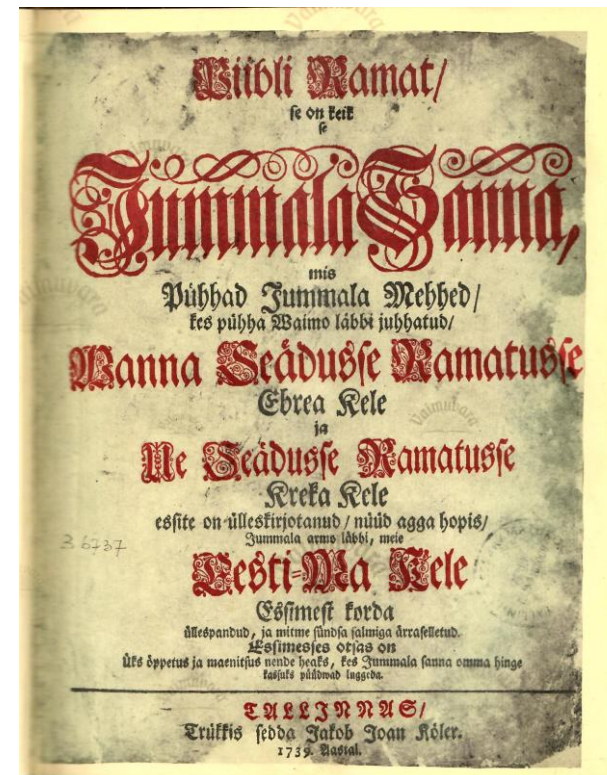

Piiblid 1739. aastast

Biblia (1739)

Piibli Ramat (1739)

Varajase eesti kirjakeele ühtsus ja mitmesugusus

Kullamaa käsikiri (1524-1532, VAKK)

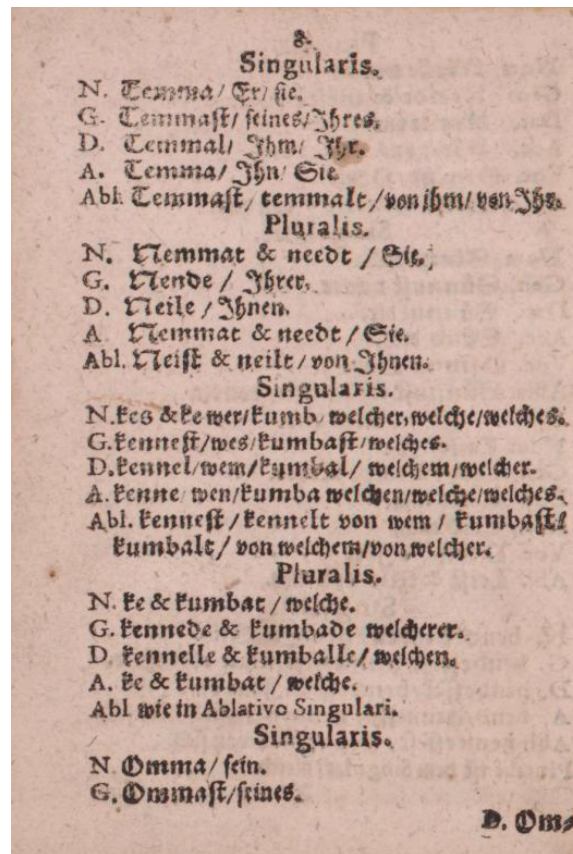
- Ysa+ +**mede** . ken ßynna olte taywas .
- po[h]ulut on ßynnu nÿmmÿ .
- kulkut [ßin] ßynnu rikus ßatku ßynnu
- tachtmuß taywas nynck [ma]eße
- Anna **meÿtte** tennenÿ ycke+ +pewÿne leybp [. ..] .
- nynck heytkä andex **meye** wollkat : nÿnda kut meye Andex annama **meÿtte** wollalysth wasta .
- elle ßättyt **meyttyt** kurÿa Ohachtuß erenes sa ttka **meÿt** kuryasth .
- Amen

Joh. Ambr. Völker (eL, 1585-1590, VAKK)

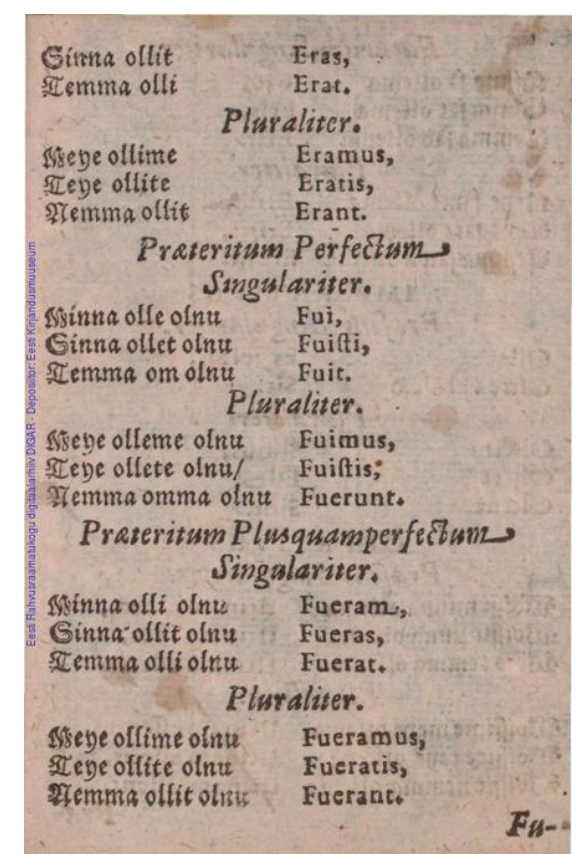
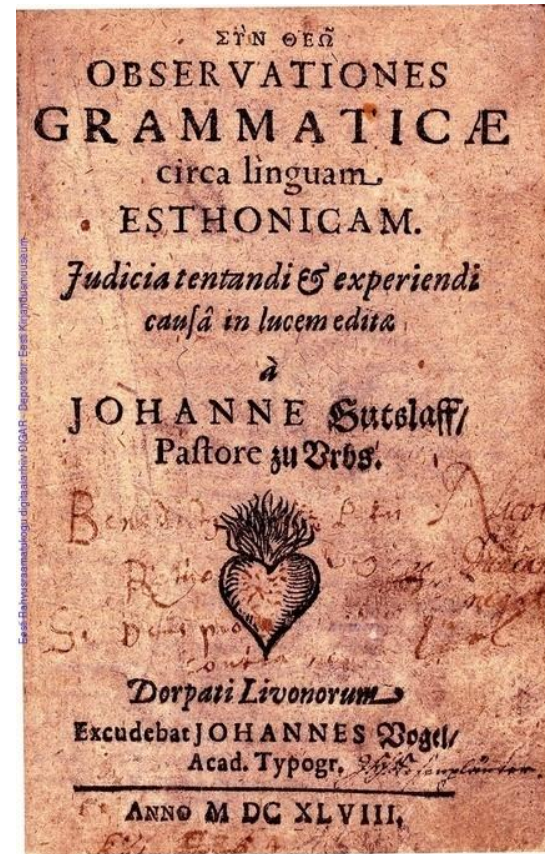
- Jsa **mede** , egæs sina olet , taiva sise , Pühæt sako
- sinu nimi , Tulku meile sinu rikus , sinu mele+ +walt , sündke kui taivo ni+ +kas mah pæhl , **Medi** ega+
- +peiwe leib , ana meile tæna+ +peiw , Nink ana
- meile andis **mede** sÿd , kui meie aname andis **medi**
- sÿdlest wasta .
- Nink erra+ +satta **meid** sisse kurya hukutusse , Erra+ +pæsta **meid** kikist kuriast .
- Amen .

Kahe kirjakeele kujunemine 17. sajandil

H. Stahl *Anführung zu der Estnischen Sprach*
(1637)

J. Gutsclaff *Observationes Grammaticae circa linguam Esthonicam* (1648)

Eesti kirjakeele mitmekesisumine 18. sajandil

Fr. W. Willmann *Juttud ja Teggud* (1783)

A.W. Hupel *Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte* (1780)

Eesti kirjakeel kui ka Pärnu ja Põltsamaa keel

Perno Postimees (1857-1885)

K. A. Hermann's Postimees (1886-)

Eesti kirjakeele kõrgstiili häll Riias

Kr. J. Petersoni luule (1820)

Kr. J. Peterson (1801-1822)

Eestlaste eestikeelse ilukirjanduse süünd

Kristjan Jaak Peterson (1801-1822)

Lydia Koidula (1843-1886)

Eesti kirjakeele ajaloole pühendatud LVIII J. V. Veski päev 27. juunil 2025 Tartus

Ettekanded

Johannes Voldemar Veski (1873-1968)

Külli Habicht „Julius Mägiste vana kirjakeele uurijana“

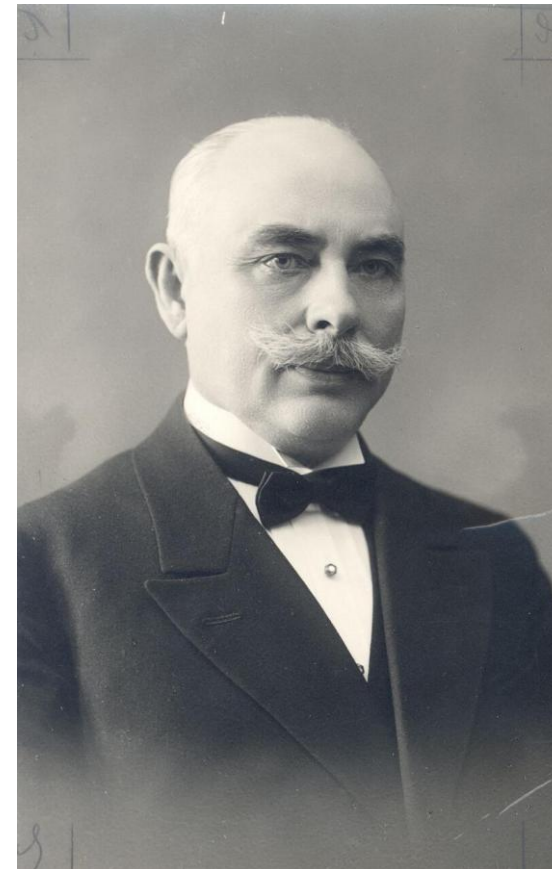
Annika Viht „Eestlased ja sakslased suhtlemas Anton Thor Helle „Lühikese sissejuhatuse“ (1732) dialoogides“

Helle Metslang, Külli Habicht „Olla saksapärase või eestipärase? Eestlaste kirjakeele jooni 19. sajandil“

Jüri Viikberg „Kirjakeele tõusulaine 19. sajandi teisel poolel“

Karl Pajusalu „Kas eesti kirjakeele ajalugu lõpeb 20. sajandi algusega?“

Jüri Valge „Kettunen ületas ekvaatori“

XI Eduard Ahrensi konverents „Enne ja pärast Ahrensit“ 10. augustil 2025 Kuusalus

Ettekanded

Tiina Kala „Eesti keel keskaegses pragmaatilises kirjakultuuris“

Jüri Kivimäe „Katekismuseajastu algus. Sissejuhatus Eesti raamatuaastasse“

Raimo Raag „Elusaatus Põhjasõja varjus: Reinerus Reineruse poeg Broocman“

Katrin Kalamees-Ruubel „Eestikeelse kirjasõna õpetamine“

Jaan Bärenson „Piibel ja nõukogude aeg“

Piret Kriivan „Raadiosaatest raamatulooks“

Eduard Ahrens (1803-1863)

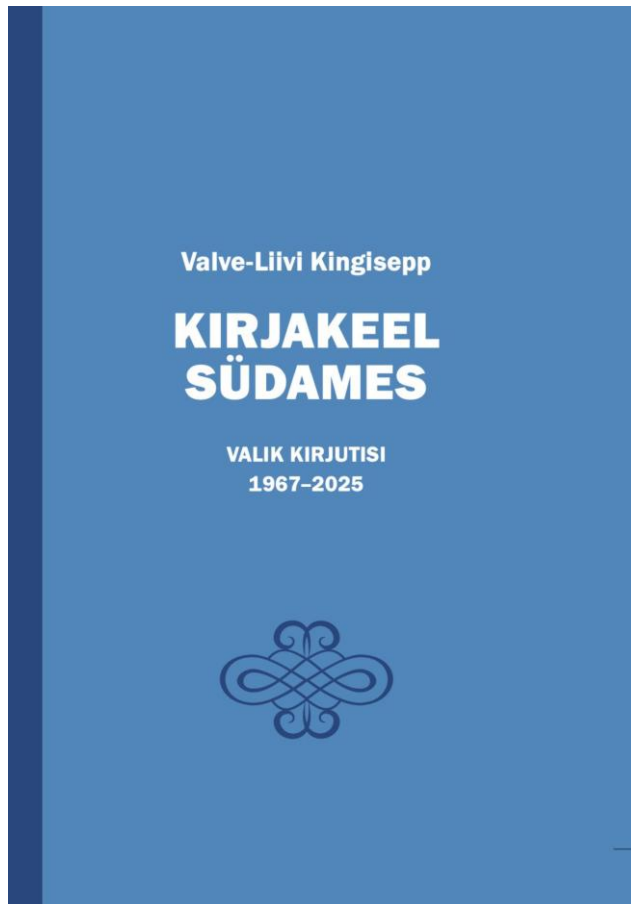

Raamatu- ja kirjakeele aasta mõjukad väljaanded eesti kirjakeele ajaloost

- Eesti Keele Instituudilt „**Eesti vanema piiblitõlke sõnastik 1600–1739**“ (2025 EKSA, koost. Inge Käsi, Maeve Leivo, Ahti Lohk, Anu Pedaja-Ansen, Heiki Reila, Kristiina Ross, Annika Viht)
- **Keele ja Kirjanduse** kaks erinumbrit: „**Maakeeles on kirjutatud...**“ (2025, nr 1-2, koost. Külli Habicht, Külli Prillop), „**Koloniaalkeelest rahvuskeeleks**“ (2025, nr 8-9, koost. Kristiina Ross, Annika Viht)
- **Akadeemia** raamatuaasta erinumber (2025, nr 6, seal Kr. Ross „Piiblitõlge ja eesti kirjakeel“, K. Pajusalu, R. Pajusalu „Kiri, kirjakeel ja raamatukeel“)
- Rahvusraamatukogu väljaanded: Eesti ja Läti rahvusraamatukogude ühisväljaanne „**See esimene raamat. 500 aastat ühist kirjakultuuri**“ (2025, toim. Piret Lotman ja Toms Ķencis); „Sõnade tähendustest“ (2026, toim, Piret Lotman)
- Postimehe kirjastuselt **Toomas Pauli** artiklite kogumik „**Iga raamat avab uue ukse. Valik mõtisklusi ja arvustusi raamatute maailmast**“ (2026, koost. Ivar Tröner)
- Emakeele Seltsi toimetiste sarja raamatud jpm.

Raamatu- ja kirjakeele aasta eesti kirjakeele ajaloo väljaanded Emakeele Seltsi toimetiste sarjas (esitlused vana kirjakeele päeval 14.11.2025 Tartus)

**Valve-Liivi Kingissepa artiklite kogumik
(EST 87, 2025)**

**Kristiina Rossi artiklite kogumik
(EST 86, 2025)**

Kuidas uurida eesti kirjakeele juuri edasi?!

- Kristiina Rossi algatatud „eesti libakirjakeele“ uurimine saab jätkuda uute andmete ja võrdluste teel, sh lähisugulaskeelte ja murretega

Kr. Ross 2025 (Ross, Soosaar 2007), lk 345-346 kristlike terminite loend:

altar, andeksandmine, arm, evangeelium, hea ja kuri, hing, hukatus, igavene, ingel, is(s)and, jumal, kirik, Kristus, looja, lunastaja, meelevald, needma, paast, paluma, palve, papp, patt, prohvet, põrgu, päästja, püha, pühitsema, rist, ristima, sakrament, taevas, tunnistama, töötama, tänama, usk, uskuma, vaga, vaimulik, õnnis, õnnistama, ülestõusmine jne.

lisaks: *eel-/ettetähendus, (ees)kuju* (Ross 2026), *meeleparandus, kahetsus* (Viht, Jagau 2026), *kiri, raamat, jumalateenistus, kogudus, kogukond, läkitus, vägi*, vt ka K.Prillopi **VAKS** jm.

Vrd nt liivi Kur *arm* ‘arm, rahu, armastus’, Sal *arm* ~ *arme* ~ *armumi* ‘Gnade, Barmherzigkeit’, *armtumi* ‘Liebe’, *armist* ‘Mitleid’, *ärmiksumi* ‘Bemitleiden’; - P1739 ‘Arm ja rahho...’ (1Pt1:2)

armes ‘lieb’, *armig* ~ *armlig* ‘barmherzig, freundlich, mild, lieblich, liebreich’, *ärmig* ‘wunderlich’, *jära armikstau* ‘bedauernwürdig’ jms.

LELS jeng|arm hingerahu vrd **EMS hinge|arm** hingerahu; jumalaarm Jäm Vil Krk

Eesti raamatu ja kirjakeele aastakümme – esimesest teatest esimese raamatutekstini

eesti
raamat ja
kirjakeel